

HAGYOMÁNY

Asszonyfarsang és a busójárás

A magyar nyelvben a *farsang* bajor-osztrák jövevényszó: a *vaschang*ból származik. A farsangi szokások kialakulása és elterjedése a középkori Magyarországra nyúlik vissza. Jellemzősége: a maszkos alakoskodás, amely adománygyűjtéssel egészül ki, s mozgó ünnepként január 6-án Vízkereszt, illetve Három királyok napján veszi kezdetét és Hamvazó szerdáig tart. A magyarországi sokácok (horvátok) a baranyai Mohácson és Alsószentmártonban az ünnepet *pokladenak* nevezik. A Dráva menti horvátok – Barcstól keletre – *fašenjaknak*, *fašenjeknek*, míg a Barcstól nyugatra élő, asszimilálódott horvátok *fašengenek* mondják. A Dombóvár környéki nagyhajmási horvátoknál és a Vas megyei horvátzsidányiaknál *fašinjak*, a horvátlövőieknél *fašenjak*, a Mura menti horvátoknál *fašnik* a neve. A baranyai Kátolyban élő sokácok két elnevezést is használnak: *fašange* és *poklade*, végezetül a bácskai bunyevácok (horvátok) *vašangenak* nevezik a szokást.

Asszonyfarsang, női beavatások

A zalai horvát asszonyfarsang ma is csak egy napig tart, a farsang farkát, azaz a húshagyó keddet megelőző „torkos csütörtökön”. A hamvazószerdát azután húsvétig szigorú böjt követi. A bajai bunyevác menyecskék három napig haza sem térnek a farsangi vígadalomból.

„Istenüknek az ördögöt választják”

Német és szláv nyelvterületen Európa-szerte széles körben ismertek az asszonymulatságok. Ujváry Zoltán közli, hogy az év folyamán a szokás az asszonyok számára az egyetlen alkalmat jelentette, amelyet – egyébként szigorúan kötött életrendjüket néhány órára, esetleg egy napra, éjszakára megszakítva – mulatozással, táncsal, vígalmakkal töltöttek el. A neves prédikátor *Temesvári Pelbárt* prédikációjában (1480) ekképp mennydörög: *Az efféle emberek a farsangban istenüknek választják az ördögöt, akit álarcos mulatsággal és fajtalan énekkel dicsőítnek... Egy asszony több fiatalasszonnyal együtt férjruhába és másfajta ruházatba öltözve, álarcos játékot űzött”. Somogyban a menyecskék ma is megtartják az asszonyfarsangi vígadozásokat. A somogyi farsangoló asszonyok húshagyókedden Hajmáson, Osztopánon és Meryén a szőlőhegyen jókat esznek-isznak, s énekszóval, táncsal térnek vissza a faluba – írja Király Lajos. A Pécs környéki – kátolyi és nagykozári – sokác (horvát) asszonyok zenészeket fogadnak és tüzet ugrálnak át nagy dínom-dánom, eszem-iszom közepette. Nem kevesebb meglepetést tartogat a bajai és a zalai menyecskék asszonyfarsangja sem. A zalai pincéknél az asszonyok és az eladólányok lakodalmi menetben vonulnak fel. Egy feldíszített fát (*cerafa*) visznek magukkal, amelyet a pincesorhoz érve felállítanak és körül táncolnak. Minden pincéhez betér a rögtönzött lakodalmi menet, ahol borral és étellel illik megkínálni őket, amit táncsal és énekkel viszonzoznak. Szokás volt a szőlősorok földjébe egy botot szúrni, rá kolbászt tenni, s otthagyni, hogy a szőlőszemek olyan vastagok legyenek, mint a kolbász.*

Termékenységét hozó istennők

Az egyik zalai farsangi rítuséneket a horvát mitopoetikai alkotások gyöngyszemeként tartjuk számon. A tizenkét szótagú ballada a szláv ősvallásba nyújt betekintést:

*Stani se, Marica, bela je zorica.
Kak bi se ja stala ko me boli glava.
Ko te boli glava sveži si ropčecom.*

Kelj fel, Marica, fehérlik már a hajnal.
Hogy is kelhetnék én, fáj a fejem nékem.
Ha fáj a fejed néked, kössed kendőddel.

*Kak bi si svezala ko nemam ropëca.
Ko nemaš ropëca prosi si dragoga.
Kak bi si prosila ku nemam dragoga.
Ko nemaš dragoga prosi si miloga.
Dragi mi se vtopel, mile ni se snrezel.*

Hogy is köthetném, hisz nincs is kendőm nékem.
Ha nincs kendőd néked, vegyen a kedvesed.
Hogy is kérhetném meg, hisz nincs is kedvesem.
Ha nincs kedvesed, kérd meg a szerelmed.
Kedvesem vízbefúlt, drágám meg megfagyott.

A zalai asszonyok *Marica* nagylányt álmából felébresztve magukkal kívánják vinni, ám ő gyöttrő fejlájásra panaszkodik.

Vajon ki is lehet *Marica*, és mit jelent a kettősség: kedvese és szerelmese?

Marica a teremtettség megszemélyesítő istennők közé sorolható, aki a földművelést segíti, hasonlóan a római *Ceres*hez, a görög *Déméter*hez, a babilóniai *Istár*hoz, az egyiptomi *Izisz*hez. Mindannyian a természet újjászületése mítoszához kötődnek. Az istenanyák a mitológiák többségében a meghaló és feltámadó istenség képzetével függnek össze, az istennő férjével vagy szerelmesével, olvashatjuk a *Mitológiai Enciklopédiában*. *Marica* is ilyen istenanya – egyszerre kedvese és szerelmese van – akikkel az életerő és a halhatatlanság kapcsolódik. Nem mások ők – kedves és szerelmes –, mint a meghaló ikrek. Az ilyen istennők kiváltságos kapcsolatban állnak a misztériumokkal és különféle titkos kultuszokkal: hívei örök életet reméltek tőlük.

A *cerafa*, azaz a világfa (*axis mundi*) felállításával megteremtődik a kapcsolat az ég és a föld, valamint a föld és az alvilág között. Helyre áll a kozmikus rend. Egyik másik analógiája a szőlősorok közé állított bot, rajta, vélhetően, az áldozati étellel (kolbász).

Női beavatás – nőszövegségek

Nem zárható ki az asszonyfarsang szokásából a *nőszövegség* megjelése, s a vele összefüggő *női beavatás* sem. A rítusban ugyanis a beavatandó lányok vallási élményben részesülnek: megismerik a *születés* és a *termékenység misztériumát*. A szülés titka az asszonynak az a felfedezése, hogy *életet teremt*, olyan vallásos élmény, amely nem fordítható le a férfi élményvilág kifejezéseire. Érthető, hogy a szülés néha valódi misztériummá fejlődő, titkos női rituálékra ösztönöz. Az ilyen misztériumok nyomai még Európában is fennmaradtak – közli *Mircea Eliade*. Nincs okunk kételkedni abban, hogy az asszonyfarsang szokásában azonos analógiák ismerhetők fel.

Habár a hitvilágból merítjük a soron következő analógiákat, azok jól jönnek segítségünkre. A szerbek és a bolgárok hitvilága a fehér ruhás tündérszerű lényei, a *rusalkák* lengén öltözött csapatai, a meleg idő eljöttével előszeretettel csiklandozták a férfiakat, ami a menadizmus nyomait őrzi. Némely szláv népek aratási szokásaiban további hasonlóságok mutathatók ki. A *rusalkák*, miként a magyar képzetek *vadlányai* is, elszeretik a pásztorokat, s nem ritka a legényekkel, nős fiatal férfikkal való *szexuális kapcsolatuk* sem. Rendszerint elveszik e „találkozások” során a férfiak erejét – olvashatjuk Salamon Anikó gyimesi gyűjtésében. Az erdőből a mezőre térő *rusalkák* éjszaka kólót járnak, énekelve elhosszabbítják a mezőnek szükséges nedvességet: a harmatot és az esőt.

A bajszentistváni bunyevác asszonyok farsangkor *erotikus dalokat* énekeltek, például ezt is: *Ja bi' jela kupusa, jel se moja drmusa!*, ami magyar fordításban így hangzik: „Megenném biz a káposztát, mert igen rázogatom a sajátomat!” Farsangkor a menyecskék három napig haza se tértek a vigasságból! A kibérelt kocsmában a gondosan elkészített ételt és italt a földön ülve, zenészek társaságában fogyasztották el. Különböző maszkokban jelentek meg, amelyek közül nem hiányzott sem a *lakodalmat* megjelenítő *ifjú pár*, sem a *pap*, a *golya*, a *kántor*, a *cigányasszony*.

Archaikus technikák

Radosav Katičić kutatásaiban kimutatja, hogy az európai népek szokásaiban megjelenő (Szent György-napi, karácsonyi stb.) köszöntők *járása* a termékenységet hozza, ami az évszakok váltakozásával (*járásnak* vélik a világ népei) hozható kapcsolatba. A zalai asszonyok is *bejárnak* a pincéket, a magyar regösök sem mulasztják el hangsúlyozni: *Megjöttünk, megjöttünk...* A fa koronájában ülő magyar *Tündér Ilona*, a horvátok és szerbek *dema*-istenység szerű lényei a *vilék* (tündérek) karácsonykor térnek be a házakba. A *karácsonyi-asztal körbejárása* a hazai Dráva menti horvátok és a nyugat-magyarországi horvátok esetében, valamint a magyarok és más népek esetében is a *határbejárás szokások*, a pásztorok *legelő köriljárása* – mágiikus kört

alkotnak, egyúttal magát a világ-modellt, a világ közepét jelképezve, ahonnan minden jó ered – egyaránt bőséget hoznak.

A mítoszokban az *étel* és az *ital* áldozati forma, amelynek célja a *termékeny bőség* és az *élet virágzásának* előidézése. A *rituális táncok* általánosságukban az ég és a föld közötti kapcsolatot teremtik meg akkor is, ha esőért, szerelemért, győzelemért, illetve termékenységet járják őket. A farsangi rítus a termékenységet kívánja előidézni.

Az asszonyfarsang *termékenységi rítus*, amelyhez a *lányok beavatási rítusa* társul. A beavatandó megismeri a *szentet*, a *halált*, a *szexualitást*, s a farsangi tüzet átugorva *legyőzi a félelmet*, ami ugyancsak a beavatási szertartás része. A *halálszimbólum* is megjelenik (Marica szerelme megfagy, míg kedvese vízbe fullad) a rítus során, valamint a *szexualitás kinyilatkoztatása* tetten érhető (az asszonyok a mulatságukat megzavaró férfiakat levetkőztetik).

Férfi-nő (hímnő) alakoskodók a mohácsi busójárásban*

Kevésbé ismert, sőt a néprajzi szakirodalom sem jegyezte fel mindeddig, hogy a mohácsi sokác (horvát) legények farsang harmadik napján félig férfi, félig női jelmezbe öltöztek, megjelenítve ezáltal a hímnő alakot.

Mielőtt azonban a hímnő jelképrendszer titkainak megfejtésébe kezdenénk, javasolom, vegyük le előbb az álarcot az alakoskodó busókról. Kik is tehát a busók? Mivel a sokácok nyelvi, vallási, művelődési tekintetben a horvát népcsoport egyikének tekinthetők, ezért nem kerülhető meg a szokásban jelentkező némely kifejezés magyarázata. A farsang horvát elnevezése *poklade*, amely a *pokladiti*/poslagati, azaz a rakni, rátenni, ráhelyezni szóból eredeztethető, tudvalevően az emberek a hosszú negyvennapos böjt kezdete előtt, még utoljára húsos, zsíros ételek kerülnek az asztalra, és azt eszik. Az álarcos busókat csak többes számban *busé* alakban jelöljük. A *busa* a balkáni hegyvidéken tenyésztett kisebb fajtájú tehén. Éppen ezért a mohácsi busójárás vélhetően a tavasz közeledtét jelző pásztorünnepnek számított, amely idővel agrárjegyekkel gazdagodott.

A farsangi időszakban Európa-szerte megjelenő alakoskodók között gyakran állatalakok is találhatók: a muraközi horvátoknál tehénmaszkot viselnek, de nem ritkák a ló-, kecske-, medvefigurák sem. Jó évszázada még a mohácsi busómaszkokat tehén, illetve ökörszarv díszítette, csak a múlt század 50-es éveitől kapott nagyobb hangsúlyt a kosszarv. A busók elmaradhatatlan tartozéka a kifordított bekecs, a fallikus buzogány, a zajkeltő kereplő, tehénkolomp és más rekvizitumok. A hittérítőknek a pogány nyugati szlávok körében papírra vetett XII. századi latin nyelvű feljegyzéseiben rendre beszámolnak a lóálarcot viselő alakoskodókról, „akik lovakként nyeritének, és szemérmetlenül viselkednek”.

A busójárás első két napjában többnyire csak félelmetes, sötét-piros álarcos busók láthatók, akik a Duna vizén jönnek át Mohács városába. Számunkra rendkívül fontos a szokásban jelentkező folyóvíz ténye. Párhuzamai a magyarországi hercegszántói (bácskai) és a volt alsószentmártoni (baranyai) sokácok karácsonyi énekeiben mutathatók ki. Nevezetesen a fiatal isten, „Karácsony”, azaz „Božić” a Dráva vizén kíván átmenni az emberek közé, s ezt mondja: „ha a férfiak nem visznek át a folyó vizén, majd átvisznek az asszonyok”. A dusnoki (Kalocsa környéki) rác-horvátok egyik koleda-énekében (a karácsonyi tizenketted során előadott adománygyűjtő énekek) – hasonlóan a szlavóniai koledákhoz – szó esik arról, hogy „Karácsonyt”, voltaképpen „Božićo-t” aranyvégű csónakukban Szent Miklós és Szent Péter viszi át a vízen. A folyók, tengerek (magyarban az „Operenciás-tenger”) vizei az emberi földi világot és a túlvilágot választják ketté. A balkáni térségeken a temetők általában a folyókon, patakokon „túl” található, míg a Pannon térségen ezt a temetőárok érzékelteti. Nos, a víz az eredeti káoszt testesíti meg, amelyből az élet és a tudás ered.

A káoszban minden bizonytalannal helyük van az isteneknek, akiket az álarcos busók jelenítenek meg. Ők győzik le ciklikusan a káosz erőit, visszaállítva a kozmikus rendet, benne a szent teret és a szent időt. A gonoszt maszkokkal, ordítózással, zajkeltéssel űzik el.

A busók a pogány istenekhez hasonlóan az embereknek elhosszák a terménybőséget, az állatszaporulatot, valamint gondoskodnak az emberek utódjairól. Mivel a busók agrár istensé-

* Itt természetesen nem az idegenforgalom által kilúgozott, hanem az eredeti, a hagyományos busójárásról van szó. (Szerk.)

geknek is tekinthetők, ezért ők az embereket a földművelés szent titkaira tanítják. Ennek emlékét a szimbolikus szántás őrzi, ugyanis korábban, amely háznál nem vendégelték meg őket az emberek, ott bosszúból felszántották a ház udvarát. Egyébként a szimbolikus farsangi szántás elterjedt Európa számos országában. A kozmikus rend helyreállításával az istenek jutalomban részesülnek. Bőséges étellel és itallal kínálják meg őket a háziak.

„Annak az asszonynak nem nő meg a kendere, akit nem téptek meg a busók”, tartja a mohácsi sokác szólás. Sok asszony a biztonság kedvéért a fehérnemű kiegészítő kellékeként még egy kötényt kötött alfelére vagy egyszerűen ököllel a busó maszkjába csapott, hogy annak azon nyomban eleredt az orra vére, s menten elállt az őt megillető „isteni jusztól”.

A busójárás szokásában a legények beavatási rítusa is megfigyelhető. Az álarcot viselőnek kilétét nem volt szabad megtudni. A legények, fiatal férfiak titokban készítették maszkjukat. Állták a különböző próbákat: átkeltek a jeges Duna vizén, három napig tartott a tánc, egymással birokra keltek. A birkózás mellett egymással „ujjat húztak”, azaz jobb kezük mutatóujját megfogva, ki kellett egymást billenteni egyensúlyi helyzetükből. Az iniciáció során a beavatandó más nyelvet használt (nem volt szabad beszélnie, csak „baó-baó”-t ordítania), megismerte az istének szent titkait: elsajátította a szántást, a vetést. S végezetül a szexualitással is kapcsolatba került.

Nos, a helyreállított kozmoszban mindenképpen helye van az alcímben jelzett, azaz a harmadnap „megteremtett” férfi-nő figuráknak, a nem biológiai értelemben vett embernek. Egyik sokác adatközlőm elmondása szerint ez a következőképpen történt: „Az a legény, aki valamelyik lánynak udvarolt, ahhoz farsang harmadnapján betért. A lány felöltöztette. Ezek a busók szépek voltak, és nem voltak félelmetesek, mint azok, akik álarcot hordtak. Fejükre piros selyemkendőt kötöttek, alája meg kék fátlyat. Félig nőnek, félig pedig férfinak voltak öltözve. Széles gatyába (*gaće*) bújtak, azt úgy kötötték meg, mint a lakodalmi vőfély (*čavo*), hogy nagyokat tudjanak lépni. Nyakuk köré selyemkendőt kötöttek, a gatyá fölé, hosszú női inget (*skute*) és rövid női inget (*oplećak*) húztak, majd subát (*kožušak*) öltöttek magukra, a gatyá elé kötényt (*pregača*) kötöttek. Ők mégiscsak busók voltak. Elől külön zsinóron kisebb törölköző volt rajtuk, rajta egy kolomp, hogy a kötényt ne horzsolja össze a kolomp, azért kellett a törölköző. Mindegyiknek volt kolompja. Pokoli zajt csaptak a kolompokkal, nagyokat lármáztak, „bú-bó”-t ordítottak, az embereket ijesztgették.

Akkor, ezek a legények betértek a lányos házakhoz, s ott ettek-ittak. Mindegyik legény jó előre előkészítette az ajándékot, az ügyesebbikje *obramenica*-t (vízhordó fa, amelyet a vállukra tettek, két végére korszókat erősítettek, azokban hordták az asszonyok és a lányok a Duna vizét, amely régen ivásra és mosásra szolgált) faragott és szépen kifestette. Aki nem tudta kifaragni az úgy rendelte meg. Több öregember is kiválóan el tudta készíteni, így a *dida* (bácsi) *Matija Ivankov*, a *dida Ivo Jančić*, a *čiča* (bácsi) *Ivo Medo*. A félig férfinak félig nőnek öltözött legény az *obramenicát* a kezében tartotta, s azzal táncolt. Este meg bevitte a lányhoz, akinek tette a szépet, ott átöltöztött és a lánynak ajándékozta.”

Busóavatás

A mohácsi sokácok télközépi busójárás szokásában a néprajzi tárgyú közlések felfedezték a *termékenység kultuszt*, a *halottkultuszt*, valamint a *télűző* jelleget, s csak utalásszerűen szóltak a *férfiavatásról*. Írásunkkal csupán a jelentkező hiányt kívánjuk pótolni.

Újjászülető beavatandók, halottak és istenek

Az *avatási rítus* elválaszthatatlan a *szentől*, a *haláltól* és a *szexualitástól*, valamint a beavatandó *újjászületésétől*, s attól az állapottól, amikor a jelölt *titkos nyelvet* használ.

A busójárás szokásában mindezek a jegyek kimutathatóak.

A busójelölt titkos helyen (eldugott, őt nem látható sötét zugban, titokban) készíti faálarcát, nehogy valaki ráismerjen. Régebben a busómaszkot tehénszarvakkal újabban kosszarvakkal látják el. Disznóvérrel kenik be a fűzfából készült faálarcot. Előfordulhat, hogy az álarcra a női genitáliákat megjelenítő rombusz ábráját vésik – ismerte fel *Mándoki László*. *Újváry Zoltán* közli, hogy a maszkok három nagy csoportja ismert: a színházi, a rituális és a halotti maszkok. A rituális maszkokat a rituális cselekmények során, az Istennel való kapcsolat felvételekor, vagy alkalmi ünnepek során viselik, ezek a vallási és világi rendet képviselik, isteni, mitikus lénye-

ket és ősoket jelenítenek meg. A busójárás szokásában a maszk mindhárom értelmezése helyénvaló, ugyanis az e népi dramatikus szokástól elválaszthatatlan kellők, illetéknéppen színházi kellék, de mint látni fogjuk az Istennel való kapcsolattartásához, valamint a halotti maszk szimbolikájához is fűződik, hisz a busómaszkban a halottnak abban a „másik világban” életre kell kelni, újjá kell születnie. A magára állatbőrből készült bundát felöltő, valamint a szalmával kitömött bő gatyát húzó, a tehénkolomppal kolompoló, több méter hosszú fakürtöket fúvó, kereplőkkel zajt csapó busók farsanghétfő hajnalán csónakal járnak át Mohács-szigetről a városba, majd egy téren, korábban a *Lednik*nak (magyar jelentése rét), illetve *Kolišće*-n (Kóló-tér) hatalmas tűzmáglya mellett, három napig kedvükre vigadoznak: dudaszó, tamburazene mellett táncolnak, ámde énekszó nem hagyja el ajkukat. Mértéktelenül esznek és isznak, nem véletlenül!

A következőkben kíséreljük meg az ősvallási struktúrákat megőrző busójárás szokásában jelentkező cselekménysorokat, szimbólumokat megmagyarázni.

A busók az indoeurópaiak sajátos mitológiájában előforduló szokásokat alkalmazva *megszentelik a teret* (Kóló-tér), ezáltal saját maguk számára lehetővé teszik az évről-évre visszatérő periodikus *megújulást, megújítást*, a *szent időben* folyó *szent ünnep* megtartását.

Vélhetően egykoron a *szent tűz* rituáléja más volt, mint ma: a máglyagyújtás két fa összedörzsölésével történhetett, így nyerve a *ziva vatrat*, azaz a magyarban is ismert *élő* vagy *eleven* tüzet.

Ősök, és az áldozati, lélekvezető kakas

A busók a világot periodikusan újítják meg a kozmogónia megismétlésével. Farsangi mítikus-rituális cselekménysoraik magukban foglalják a *halottak visszatértét*. A dísznővérrel festett álarcval kapcsolatban a *vérre*, mint a *lélek tartózkodási helyére*, csak kiegészítésként utalunk. Másrészt a mohácsi sokákok *halottak napján* kakast vágnak, a vért a földre csorgatják, amely szokás kétség kívül közelebb vezethet a vérral bekent maszk megértéséhez, a véráldozathoz, ugyanis a halottaknak továbbélésükhöz vérrre, illetve vörös borra van szükségük. A busójárásban némely alakoskodó egykoron vállán kifejtett *kakast* vitt magával, amit már csibeként szoktattak a vállon tartózkodásra. A kakas a mitológiában gyakran az *istenek szent állata, lélekvezető*, egyben *fallikus* szimbólum is. A Dráva menti horvátok farsangi szokásában is kimutatható a kakas. Ilyenkor azért vágnak kakast, hogy a férj maradjon a „gazda” a házban, másrészt a kakasból főtt levest a gyermekek talpának a megkenésére használják, ami gyógymarás ellen véd. A baranyai, lippói szerbek karácsony este vágnak kakast, vérért a karácsonyi szalmára csorgatják – a *halál-újjászületés/búza* jelképeként –, valamint mennydörgő Szent Illés napján. Illés minden bizonnyal a szláv ősvallás villámlás és mennydörgés isten Perunnak a hiposztázisa, örököse, akik szembeállnak alvilági ellenfelükkel: Illés az ördöggel, míg Perun Velesszel. A Dráva menti kakasleves a kígyómarás ellen véd, a kígyók alvilági mítikus lények és istenségek. A mohácsi busók kakasa nem fekete színű, s ezért áll kapcsolatban az égi istenséggel, egyúttal a maszkos alakoskodók egyik lehetséges magyarázatának hozható fel, hogy ők Perunnal állnak kapcsolatban. A kakas a magyar, a horvát és más népek meséiben, archaikus imádságaiban egyúttal *lélekvezető* is. A busójárásban az *életet-halált-újjászületést* jelképezi, amire bőséges analógiákkal szolgáltunk.

A busó alakoskodó felvonásban megjelenő szereplők elválaszthatatlanok a halotti világtól, általában a halottakat – ősoket, isteneket – megjelenítve *csoportos menetben* láthatóak. Párhuzamként felhozható az erdélyi húshagyókedden megjelenő, maszkos alakoskodók előadása, a *dúsgazdagolás* elnevezésű játék. A *dúsgazdagolás* két szóból tevődik össze a *dűsből* és a *gazdagolásból*, s kapcsolatba hozható a szláv nyelvek *duša* szavával, aminek jelentése *lélek*, valamint a másik tag szláv közvetítéssel a *gazda* szó, a magyar nyelvbe átkerülve, a belőle képzett *gazdagolásból* áll: gyarapodás, gazdagodás jelentésben. A meghaltak lelke bőséget hoz a mezőknék, előidézék az állatszaporulatot, s gondoskodnak az utódok születéséről is, más szóval elválaszthatatlanok a gazdagság előidézésétől, amit az erdélyi szokás elnevezésében ragyogóan megőrzött. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a világ sok népének mitológiájában, így a mohácsi horvát farsangi magyarázatában is, a halottak és a túlvilági hatalmak irányítják a termékenységet és a gazdasági javakat, ők osztják el azokat. A busóritus hátterében termékenységsztenségek ősoket lehet sejteni.

„Más nyelv”, szexualitás, lányrablás, az élet–halál–újjászületés szimbolikája

A rítus során a beavatandó *más nyelvet* használ, e más nyelv a busók esetében a hallgatás és a „baó–baó” kiabálás, ily módon a bika bögését utánozva.

A szexualitás kinyilatkoztatásának a megismerése a busó-beavatandó esetében a termékenységi kultusszal keveredik. Utaltunk a busóálarc *vultu* ábrájára, de más töredékekben is kimutatható még, orgiasztikus jegyeket is tartalmazva. A háromnapos alakoskodás során a busók megcsipkedik az asszonyokat, hogy *jobban nőjön a kender*, vagy meghúzzák a hajukat (a haj jelképe a vetésnek, de némely európai (dél-szlávoknál is) és ázsiai népek hitvilágában a lélek tartózkodási helye). A múlt századvégi tudósítások a busókról szólva megemlítik, hogy „Mulatságukat képezi továbbá ennek a szörnyű álarczosnak, ha a menyecskéket és lányokat a tömeg *pajzán röhhögése* közt szemérmellenül összefogdossa és megcsipkedti”. E műveletek jelképei: a föld termékenysége kapcsolatban áll az asszonyi termékenységgel; következőképp az asszonyok lesznek a felelősök a termés bőségéért, hiszen ők ismerik a teremtés „titkát”.

A *nevetés* összefüggésbe hozható a termékenységgel–halállal–újjászületéssel, pl. a lakodalokban menyasszonyi kikerőkön (termékenység–születés), disznóvágáskor a baranyai horvátok mondják: *Nevesetek, hadd legyen jövőre vntag a szalunna* (halál–újjászületés), a szerbeknél: az első gyermek *halálalak* nem szabad bánkódnia, a bánatot ajánlatos természetes vigadalommal, elégedettséggel és *nevetéssel* pótolni. A magyar *nevetető* dramatikum gyermekjáték – az angyalok és az ördögök közötti küzdelmet ábrázolva – nem mellőzi a lányok csiklandozását sem, nevetést kell, hogy előidézzon. Az elmondottakat legszemléletesebben e gyermekmondóka érzékelteti: *Sírás, nevetés – holnap lesz a temetés!*

Nem ismeretlen a *lányrablás* sem, a táncoló, eladósorban lévő lányt a busóálarcos legény ellopja, előtte a nyakán lévő zsinórra fűzött pénzérmékkel díszített nyakékét *leszakítja* (a defloráció jelképe) és a földre dobja, majd a többi lány felszedi – mondta egyik néprajzi előadásában Andrásfalvy Bertalan. A legény ellopja a lányt, s csak harmadnapra jönnek vissza. Az ötvenes években a busójárásról hiteles néprajzi film készült, amelyen egy álarcos férfi nővel *hempereg* a havon. A busók *buzogánya* piros színű, s a hozzá hasonló fallikus szimbólumokra a szerb és a bolgár „kukerek” bőrt húznak, amivel a nemi aktust imitálják. Sőt, régebben nem egy busó *sárgarépát* erősített a gatyájára. Nem ismeretlen a farsangi *bolondkerék* alkalmazása sem, amely gyors *forgásával* a rajtaülő pár ölekezését, pörgését eredményezi, ami szexuális jelentéssel bír, valamint a hátán *öregapót cipelő banya* is az elmondottakat illusztrálja. Újabban felvonuláskor a maszkosok táblát is visznek magukkal annak egyértelmű üzenetével: *Tresi kesu, poklnde su!* („Rázd a zacskód, farsang van”). Minden bizonnyal az előbbieken, az avatás másik lényeges kitételére, bőven szolgáltunk adatokat.

Emellett, az alakoskodók bosszúból *felszántják* azon gazdák udvarát, ahol nem vendégelik meg őket. A busók betérnek az udvarokba, istállókba, megkerülik az állatokat, hamut szórnak a ház földjére, a küszöbre, az istálló szalmájára – termékenységarzsló célből – összegzi Ujváry Zoltán. A *járás* termékenységet hoz, a *hamu* a halál szimbóluma – más jelképei mellett –, ilyeténképpen együttes megjelenítésük a *halál–újjászületést* (állatszaporulatot, emberszaporulatot) szimbolizálja.

A szent ünnep

A beavatástól nem hiányozhat a *szent* kinyilatkoztatása sem. Vajon a háromnapos farsangi multság, néha fékevesztségében is, ahol az alakoskodókat régebben a házaknál *bőséges itallal* és *étellel* fogadták, miképpen kapcsolódik a szenthez? A farsangi ünnep *szent ünnep*, amikor az emberek termékenységi isteneket, őseket jelenítenek meg az álarc mögé bújva. Együttal a beavatandó megismeri a földművelés gabonatermesztés misztériumát, az istenségek titkait.

Életre–halálra menő küzdelmek

A beavatandók a rítus során *megküzdenek* egymással vagy elképzelt szellemekkel, a birokramenés, birkózás, sőt valamikor az egymással való véres leszámolás sem volt ismeretlen a busók esetében. A rituális küzdelmek – általában két csoport között – fontos szerepet játszanak az újévi cselekménysorokban. Két kozmogóniai alapelv (Tél–Nyár; Nappal–Éjszaka; Élet–Halál) összeütközéséről van szó, ugyanis az ütközés, a páros küzdelmek, a harcok föléb-

resztük, serkentik vagy növelik az élet teremtő erőit. Ezt a bio-kozmikus felfogást már az újkőkori földművelők dolgozták ki. S a busók fáradhatatlan harcokként az egyetemes termékenységét testesítik meg. Másrészt a *beavatási halál*on vezet az út az újjászületéshez, valójában azt készíti elő. A busóknak a második születés alkalmával az *istenek közelében* kell tartózkodniuk, hogy maguk is *isteni tulajdonságra* tegyenek szert. A születés ábrázolása a busóöltözék egyik kellékén vehető ki oly módon, hogy derekukra *babát* kötnek, az újjászületés szimbólumát. A balkáni népeknél a Dionüoszosi örökségként számon tartott halál–feltámadás farsangi rítusban az „*újszületett*” alakja gyakran megjelenik, a halál dramatikus ábrázolását követően.

Szláv ősvallási kapcsolatok

Egy mohácsi horvát busó-legenda a szláv ősvallásba nyújt betekintést, s összefüggésbe hozható a szlávok főistenével Perunnal, aki a termékenységet hoz a földre, valamint szüntelenül szembeállt ördögszerű ellentelével Velesszel, majd megsemmisíti azt. Küzdelmük ciklikusan megismétlődik. A gyakran elhangzó busó-legenda elmeséli, hogy Mohácsról a törököket az álarcos busók űzték ki, azonban nincs semmi közük a török mohácsi kiűzéséhez. A délszlávok és a magyarok képzeteiben a török az ellenség megtestesítője, valamint a szlávoknál alakja a nőrabló, termésrabló kincek birtokosának Velessz alakjával kontaminálódik. A legendáról Várady Ferenc *Baranya múltja és jelene* című könyvében olvashatjuk: „Soká, nagyon soká kellett várni arra, hogy a bosszú órája üssön. Csak az öregek buzdítása, bátorítása tudta a fiatalabbak lelkében a bosszúnak, a kiengesztelhetetlen gyűlöletnek érzetét folyton égő lángokra élesztve föntartani. Sokáig várták az öregek által megjövendölt jeleket: az égzengéseket, a földindulást és a mennyei tüzeket. Az öregek a másvilágra költöztek már mind, s a csucsamőkől ősz aggastyánok lettek, mikor a jelek mutatkozni kezdtek. Ekkor megjelent fehér paripáján az aranyruhába öltözött vitéz, aki azt parancsolta, hogy a száz esztendő alatt készült kürtöket megfűjják, az ijesztő fasisakokat fejükre húzzák, varázslattal félelmes hangúvá tett baromkolompjaikat derekukra kössék és a Dunán át a városra törjenek éjfélnak idején. Az éjjelel álamból felriasztott török lakosság a támadók láttára azt hitte, hogy a rossz szellemek jelentek meg és a rémületet okozó túlköléstől, kolompolástól s a szörnyű arcoktól a törökök annyira megfélemlettek, hogy egymást ölve, kifutottak Mohács városából, ott hagyván minden drágaságukat, minden vagyonukat.”

A horvát mitopoetika részletekbe menően rajzolja meg az *arany ruhába* öltözött *égi istent*: a belőle áradó, félelemkeltő ragyogó erőt, rettentő fényvességet, a tündöklő Napistent, aki *fehér lovon* parancsokat osztogat, s a vízen *tüli világból* érkezik, hogy az *eszkhatalogikus* küzdelemben megmérkőzzön és leszámoljon ellenfelével a törökkel, akit végül legyőz, illetve az elmenekül előle, ami valójában a további periódikusan megismétlődő küzdelmeikre utal. A busó-beavatandók (neofiták) így kerülnek kapcsolatba az istennel, s maguk is hősként viselkednek a küzdelemben. Másrészt, a félelemkeltő busók vezetője fegyverzetével: *villámlás, égszakadás* stb. kapcsolatba hozható a szláv ősvallás főistenével Perunnal, a villámlás és a mennydörgés istenével, akiről e legenda is megemlékezik. A fehér lovas isten nemcsak a termékenységet hozó villámlás istene, alakja kiegészül a fényvel, a nappal (*arany ruha*), akinek küzdelmét követően elered a termékeny eső, hasonlóan Perun is így szabadítja fel az égi vizeket.

Adok, hogy adj! Étél- és italáldozatok, vendégeskedés

Az *étel- és italáldozatnak* kettős szerepe van: az istenségeket megjelenítő busókat a sokákok azért látják el minden földi jóval, mert esérébe jót várnak tőlük. Valójában így módon az ambivalens isteneket és ősokeket az *Adok, hogy adj!* elv értelmében fogadják. Másrészt, az étel- és az italáldozat *termékenységét* eredményez. A beavatandó megismerve a pogány isteneket, *szent tudásra* és bölcsességre tesz szert.

Mircea Eliade szerint a *beavatási halál* a *káoszba* való példaszzerű visszatérést ismétli meg, ami lehetővé teszi a kozmogónia megismétlését is, egyben előkészíti az újjászületést. A monda esetében a két sereg közötti harcot, az égzengést, mennyei tüzeket, a földindulást, a káoszt példázza, a világvégét, majd az újjászületést. A busók pokoli lármája (kolompzúgás, kiabálás, asszonyok, nagylányok visítása, ágyúdörgés, kerepelés, kürtök fúvása, stb.) a káosz állapotát idézi, amelyből megszületik az új élet, a halál utáni újjászületés.

„Állniuk kellett a próbát” – misztériumok, a szertartások nyomai, a halál-lélek rítusai

Első próbatételnek a Duna jeges vizén a veszélyes átkelést tekinthetjük. A busó-beavatandónak továbbra is állnia kell a próbatételek sorát: a *küzdelmet az ellenféllel*, a *bezáratást* (maszkkészítés közben). A busók *állalibőrbé* való rituális öltöztetése révén a *mitikus újjászületésük* jelképrendszerével találkozunk. A beavatási rítusokat, amelyek próbákat, a szimbolikus halált és feltámadást foglalják magukba, az istenek, a kultúrteremtő hősök vagy a mitikus ősök állapították meg. A busó és a halott avatásának bevégződését „*misztérium*”-típusú *vallási szertartásban* biztosítja számukra a boldog túlvilági életet.

Hamvazószerdán (*Čista srida*) a busó máglya kialszik a téren, a busók elhintik a hamut... S jövőre rendre megismétlődik az archaikus rítus mitikus cselekménysora: benne a busók jelképesen újrat teremtik a Világot, s megújítják az Időt.

Frankovics György

Fontosabb irodalom: *Belaj, Vitomir: Hoditi-goniti Drugi aspekt jednoga praslavenskoga obrada plodnosti. Studia ethnologica vol. 2. Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet Centar za etnološku kartografiju. Zagreb 1990.* – *Bernáth Béla: A szerelem fitkos nyelvén Erotikus szövegek és egyéb folklórszövegek magyarázata. Gondolat. Bp. 1986.* – *Csalog József: Busójárás (poklada) a mohácsi sokácok tavasz-ünnepé. Pécs 1949.* – *Chevalier, J.-Cheerbrant, A.: Rječni simboli. Zagreb 1987.* – *Dömötör Tekla: Farsangi asszony mulatság a XV. században. Népr. Közl., Bp. 1958.* – *Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. Osiris Kiadó, Bp. 1995.* – *Uő.: A szent és a profán. Európa Könyvkiadó. Bp. 1996.* – *Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár Bp. 1994.* – *Katičić, Radoslav: Hoditi-roditi Iragom tekstova jednoga praslavenskoga obrada plodnosti. Studia ethnologica vol. 1. Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1989.* – *Uő.: Hod kroz godinu Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb 1998.* – *Lechner, Zdenka: Buše – pokladni običaj baranjskih Hrvata. Etnološki prilozi. I. Zagreb 1978.* – *Mándoki László: Busójárás Mohácson. Pécs 1963.* – *Mitológiai Enciklopédia I-II. Gondolat. Bp. 1988.* – *Salamon Anikó: Gyimesi mondák. In: Mai nép hiedelmek. Az ELTE Ókori Történelmi Intézetének kiadványai 10. Bp. 1975.* – *Srpski mitološki rečnik. (Szerk.: Š Kuličić P. Ž. Petrović N. Pantelić), Beograd 1970.* – *Ujváry Zoltán: Játék és maszk. Dramatikus népszokások I-III. Debrecen 1983.* – *Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene I-II. Pécs 1896.*

Vásárok, vásáros helyek, házaló kereskedők a Zselicben (1900–1950)

A XX. század első felében a vásárok az uradalmi cselédség életében szinte nélkülözhetetlen szerepet tölthettek be. Itt értékesítették állataikat, itt szerezték be használati tárgyaik nagy részét. Mint ismeretes, a cselédeknek a konvenciók bérlevélben kikötött szabadnap, szabadság nem járt. Viszont iratlan szabály volt az évi 3 nap. Ezt külön kérésre, temetés, lakodalom és vásár esetére, az uradalmat irányító intéző vagy ispán engedélyezte. Ha csak lehetett, vásárra kértek egy-egy napot, ahogy mondták, *azért is kalapozni köllött!*¹

Egyes vásárok idejét fejből is tudták, mivel azok *gyelős* napra estek. Ilyen volt pl. a szigeti (szigetvári) Katalin-napi vásár (november 25.), a gálosfai Gergő-napi március 12-én, vagy a gödreai József-napi vásár március 19-én. A többi vásárt általában a kalendáriumokból pontosították. Ha más nyomdai termék (újság, könyv) nem is igen került a pusztára, 1-2 kalendárium mindig akadt, egymástól kölcsön kérték, hogy a hold fázisait, a *gyelős ünnepeket*, és a vásárok napját megtudják belőle.

A legjelentősebb vásárok tulajdonképpen a régió peremén voltak. Északon Kaposvár, délen Szigetvár, keleten Szentlőrinc és Dombóvár, nyugaton Kadarkút voltak a nagyméretű, gyakorlatilag országos vásárok helyei. A Zselicben belül csak olyan, kisebb jelentőségű vásáros helyek voltak, mint Vásárosbéc, Vásárosdombó, Sásd, Bükkösd, Baranyajenő, Gödre,

¹ E. Fodor Rozália 87 é. 1985. Almamellék (Harkány)